

UDK 327 (497.1:470): 341.76 (497.1:470)

316.7 (497.1:470)

Izvorni naučni rad

JUGOSLOVENSKI STAV PREMA SPORNIM PITANJIMA KULTURNE SARADNJE SA SOVJETSKIM SAVEZOM U PERIODU NORMALIZACIJE DIPLOMATSKIH ODNOSA

Andrija Jovanović

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

andrjkov@gmail.com

APSTRAKT: Rad ima za cilj da na osnovu izvora dostupnih u Arhivu Jugoslavije prikaže na koji način su politički ciljevi dve države tokom normalizacije diplomatskih odnosa, u periodu od 1955. do 1959. godine, uticali na kulturnu saradnju. Period nakon zaključivanja Beogradske deklaracije, 2. juna 1955. godine, predstavlja početak obnove kulturne razmene između SSSR i FNRJ, međutim usled prevelikog uticaja politike, kulturna saradnja u datom periodu bila je isključivo teren na kojem su se oslikavale političke težnje dve države u procesu normalizacije političkih i ekonomskih odnosa. Naime, cilj SSSR da Jugoslaviju uključi u socijalistički lager i cilj FNRJ da održi ravnotežu u bipolarnom, hladnoratovskom poretku, predstavljali su prevelika ograničenja za mogućnost pozitivne kulturne razmene.

KLJUČNE REČI: Jugoslavija, SSSR, kulturna saradnja, međunarodni odnosi, realizam, Savezna komisija za kulturne veze sa inostranstvom, hladni rat, normalizacije odnosa.

ABSTRACT: The paper aims to show, based on the sources available in the Archives of Yugoslavia, how the political goals of the two countries during the normalization of diplomatic relations in the period from 1955 to 1959, influenced cultural cooperation. The period after the conclusion of the Belgrade Declaration on June 2, 1955, marked the beginning of a new cultural exchange between the USSR and the FPRY, but due to excessive political influence, cultural cooperation in that period was exclusively a field on which the political aspirations of the two countries were reflected in the process of normalization of political and economic relations. Namely, the goal of the

USSR to include Yugoslavia in the socialist camp and the goal of the FPRY to maintain balance in a bipolar Cold War order, limited the possibility of positive cultural exchange.

KEY WORDS: Yugoslavia, USSR, cultural cooperation, international relations, realism, Federal Commission for Cultural Relations with Foreign Countries, Cold War, normalization.

Prilikom proučavanja jugoslovensko-sovjetskih odnosa neophodno je konsultovati stariju literaturu na ovu temu. Tu se pre svega misli na naučne radove Dragana Bogetića i Đoke Tripkovića, koji su objavljeni u časopisima *Istorija 20. veka* i *Tokovi istorije*, kao i monografije istoimenih autora pod nazivom *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije i Jugoslavija – SSSR 1956-1971*, koja se bavi nešto kasnijim periodom. Takođe, u obzir treba uzeti i delo Svetozara Rajaka *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953-1957*, koja se bavi odnosima dve države u period normalizacije, kao i zbornik radova *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, u izdanju Instituta za noviju istoriju Srbije. Što se tiče kulturne saradnje dve države pre svega treba obratiti pažnju na dela koja se bave sovjetskim kulturnim uticajima u Jugoslaviji. Tu treba navesti delo *Lepota pod nadzorom: Sovjetski kulturni uticaj u Jugoslaviji*, Gorana Miloradovića, a podaci na ovu temu mogu se naći i u delima: *Darovana sloboda: partija i kultura u Srbiji 1952-1958*, Miodraga Gatalovića; *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*, Ljubodraga Dimića; *Od „internacionale“ do komercijale: popularna kultura Jugoslavije 1945- 1990*, Zorana Janjetovića; *Od Staljina ka Sartru: Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945-1958*, Miroslava Perišića, kao i *Diplomatija i kultura: Jugoslavija prelomna 1950; Jedno istorijsko iskustvo*, istog autora.

Kada je reč o samim jugoslovensko-sovjetskim kulturnim odnosima neophodno ih je posmatrati u širem društveno-političkom kontekstu, jer je kulturu nemoguće proučavati nezavisno od njenog društveno-političkog konteksta. Kulturni odnosi predstavljaju aktivnosti koje se odnose pre svega na razmenu naučnih i umetničkih dostignuća, u cilju povećanja kulturnog uticaja bar jedne od država učesnica.¹ Kulturna diplomatija ima uvećanu vrednost, tamo gde su tradicionalna diplomatija i vojna sila ograničene.² Naime, kulturna

¹ Barghoorn F. C, Friedrich P. W. 1956. 323.

² Bound K, Briggs R, Holden J, Jones S. 2007. 16.

razmena može da služi i kao instrument pomirenja nekadašnjih protivnika, pogotovo nakon perioda žestokih međunarodnih tenzija, a kultura predstavlja teren zbližavanja država. Primer za to je otoplјavanje odnosa između istoka i zapada, nakon Staljinove smrti koje počinje upravo ponovnom kulturnom razmenom.³

Raniji jugoslovensko-sovjetski odnosi obeleženi su isprva najtešnjom saradnjom, koja je uslovlјena istovetnom ideologijom, tradicionalnom saradnjom dve partije i podrškom Sovjetskog Saveza u pobedi u Drugom svetskom ratu. U prvim godinama nakon dolaska na vlast, KP Jugoslavije državu je uređivala po sovjetskom modelu počevši od ekonomije, preko partijske hijerarhije do kulture. To se može videti kroz različite pojave, pre svega kroz uvođenje planske ekonomije, strogog partijskog ustrojstva, stvaranje aparata agitacije i propagande u kulturi i na kraju kroz donošenje Ustava FNRJ, 1946. godine, koji predstavlja kopiju sovjetskog ustava iz 1936. godine. Na spoljnopolitičkom planu Jugoslavija je bila najbliži saveznik SSSR-a, međutim upravo samostalno istupanje u spoljnoj politici dovešće do sukoba dva saveznika. Naime, glavni problemi su bili težnja Jugoslavije da se nametne kao regionalni komunistički centar pre svega u odnosima sa Albanijom i Bugarskom, preko stvaranja Balkanske federacije, ali i agresivno istupanje u Tršćanskoj krizi i pomoć levičarima u građanskom ratu u Grčkoj. Ovakvo samostalno istupanje Jugoslavije narušavalo je stroge hijerarhijske odnose u socijalističkom bloku i neminovno je vodilo u sukob sa Sovjetskim Savezom, do koga će i doći 1948. godine. Višemesečna prepiska koja je počela marta meseca eskalirala je i dovela do donošenja rezolucije Kominforma, juna 1948. godine, kojim su ostale komunističke partije osudile delovanje KPJ, a zatim je usledila potpuna blokada i izolacija Jugoslavije, prekid diplomatskih odnosa i čak mogući ratni sukob. Iako nije došlo do oružanog sukoba, nastavljen je politički sukob koji nije mogao biti prevaziđen sve do Staljinove smrti 1953. godine, nakon koje će uslediti razmena prvih pisama između dva rukovodstva, a ubrzo nakon toga i razmena ambasadora. Na taj način biće omogućeno pomirenje dve države, koje će konačno biti formalizovano kroz donošenje Beogradske i Moskovske deklaracije tokom 1955. i 1956. godine, kojima je sovjetsko rukovodstvo priznalo ranije greške prema Jugoslaviji, priznalo postojanje drugog puta u socijalizam i obavezalo da će budući odnosi dve države biti građeni na ravnopravnim osnovama. Ipak i ovaj period

³ Šobe F, Loren M. 2014. 147.

normalizacije odnosa obeležiće suprotstavljene težnje Sovjetskog Saveza da Jugoslaviju uključi u jedinstveni komunistički blok i da preko Jugoslavije održi balans između dva bloka u hladnoratovskom svetskom poretku. Sukob tih težnji dovešće do novog pogoršanja odnosa pogotovo nakon krize u Mađarskoj 1956. godine, odbijanja Jugoslavije da potpiše Deklaraciju 12 komunističkih partija iz 1957. godine i donošenja liberalnog programa SKJ 1958. godine. Novo pogoršanje odnosa neće biti ni blizu istog intenziteta kao ono iz 1948. godine i već početkom 60-ih dve države će ponovo uspostaviti normalne odnose.

Pored pomirenja dve države Staljinova smrt omogućila je i početak procesa “otopljanja” kulturnih stega u Sovjetskom Savezu. Taj proces nastupio je nakon perioda “ždanovštine”, kulturne kampanje koja je podrazumevala rigidnu kontrolu ideološkog sadržaja kulturno-umetničkog stvaralaštva i borbu protiv svih vidova kulturne autonomije.⁴ “Otopljanje” je podrazumevalo veću slobodu u umetničkom stvaralaštvu, kraj lažnom predstavljanju sovjetskog načina života, prepoznavanje privatnih umetničkih inicijativa i veću mogućnost u izboru stvaralačkih tema i umetničkih stilova, a manju brigu oko toga šta sovjetski čitalac, gledalac ili posetilac muzeja sme ili ne sme da zna. Ovaj proces tekao je uporedo sa težnjom partije da održi hegemoniju nad kulturnim pitanjima. Na taj način “otopljanje” je omogućilo prihvatanje bilo kog kulturnog sadržaja koji je prožet socijalističkim duhom, a veliki broj kulturnih stvaralaca imao je priliku da ispita stvarne okolnosti i dileme u kojima se nalazi sovjetsko društvo. Može se reći da su u tom period partijske direktive, kreativni nagoni i popularne želje u Sovjetskom Savezu konačno bili uravnoteženi.⁵ “Otopljanje” će uticati i na kulturnu saradnju i razmenu. U tom periodu sovjetsko rukovodstvo entuzijastično podstiče razvoj međunarodnih veza, a velike nade polagane su u benefite koje bi donela kulturna razmena intelektualaca i stvaralaca na više nivoa. Takođe, važan cilj sovjetske kulturne politike prema inostranstvu bilo je i širenje povoljne slike sovjetske, socijalističke civilizacije širom sveta. Cilj je bio da se Sovjetski Savez prikaže kao svetski centar progresa, prosvete i humanosti.⁶

⁴ Kenez, P. 2006. 176; Bofa, Đ. 1985. 262.

⁵ Suny R. G. 2006. 611-612.

⁶ Barghoorn F. C. 1958. 42, 44.

Sa druge strane što se tiče Jugoslavije ovaj period predstavlja period “darovanih sloboda”, po kojem kulturni radnici imaju slobodu stvaralaštva, sve dok se njihov rad ne kosi sa zvaničnim ideološkim i političkim stremljenjima partije.⁷ Na taj način tokom pedesetih godina u Jugoslaviji je stvoren sistem u kojem su sve kulturne slobode bile darovane od strane partije dok je sadržaj uvek bio strogo kontrolisan i ideološki usmeravan shodno partijskim i ideološkim postulatima.⁸ Ovakva promena kulturne politike, pored toga što je značajna za unapređenje kulture, značajna je i za predstavljanje jugoslovenske kulture van njenih granica, pre svega kroz zapaženije prisustvo Jugoslavije u međunarodnoj kulturnoj razmeni. Upravo ta kulturna politika bila je kamen temeljac stvaranja modela liberalnijeg socijalizma, čime je Jugoslavija menjala sliku o sebi u svetu želeći da svoj socijalizam predstavi drugačijim od sovjetskog i da u međunarodnim odnosima postane lider socijalizma prihvatljivog na Zapadu.⁹

Obnavljanje kulturnih veza

U tom kontekstu treba posmatrati kulturne odnose Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, međutim pre svega treba utvrditi koji je to trenutak u odnosima dve države bio ključan za obnovu tih odnosa. Iako je Staljinova smrt predstavljala prekretnicu u obnovi diplomatskih odnosa, te je do razmene ambasadora došlo već u julu 1953. godine, ne može se tvrditi da je to bila prekretnica u obnovi kulturnih odnosa.¹⁰ Naime, do prvih pregovora o potrebi obnove, ne samo političkih, već i ekonomskih i kulturnih odnosa došlo je prilikom razmene pisama između Nikite Hruščova i Josipa Broza, tokom juna i avgusta 1954. godine, kada su obe strane postigle konsenzus da je neophodno razvijati kulturne odnose na bazi pune ravnopravnosti i uzajamne korisnosti.¹¹ O značaju kulturnih odnosa govori to da ovo pismo predstavlja prvi zvanični kontakt između najvišeg sovjetskog i jugoslovenskog rukovodstva, nakon 1948. godine.¹² U narednom periodu došlo je do još dva sastanka, na kojima je detaljnije utvrđena sama sadržina kulturne saradnje. Naime, upitanju su susreti sovjetskog ambasadora Vasilija Aleksejeviča Valjkova i zamenika

⁷ Gatalović, M. 2010. 306.

⁸ Isto. 311.

⁹ Perišić, M. 2013. 32.

¹⁰ *Jugoslovensko – sovjetski odnosi 1945-1956, Zbornik dokumenata.* 2010. 622-623.

¹¹ *Jugoslovensko – sovjetski odnosi 1945-1956, Zbornik dokumenata.* 2010. 673.

¹² Rajak, S. 2010. 66.

državnog sekretara inostranih poslova Veljka Mićunovića iz septembra 1954. godine, na osnovu kojeg će CK KPSS usvojiti „Odluku o merama za obnavljanje kulturnih veza između SSSR i Jugoslavije“, kao i susret jugoslovenskog ambasadora Vidića i sovjetskog ministra kulture Aleskandrova, iz oktobra iste godine. Na osnovu toga utvrđeno je da u narednom periodu treba raditi na razmeni marksističke, naučne i umetničke literature, razmeni umetničkih izložbi, kupoprodaji filmova, uzajamnom pozivanju umetnika i razmeni literature između akademija nauka.¹³

Konačno, nakon ovih pregovora doći će i do predloga sovjetske strane da kulturni odnosi budu ozvaničeni putem zaključivanja bilateralnog ugovora. Tako će nakon pregovora dve državne delegacije u Beogradu, koji su završeni usvajanjem Beogradske deklaracije, 2. juna 1955. godine, biti potvrđen ovaj sovjetski predlog o sporazumnom regulisanju kulturnih odnosa. Naime, u poslednjem delu deklaracije navodi se da se obe države, u cilju unapređenja kulturnih veza, obavezuju na zaključivanje Konvencije o kulturnoj saradnji.¹⁴ O samom značaju Beogradske deklaracije za obnovu kulturne saradnje govore i sledeće činjenice. Pre svega, izveštaj Komisije za kulturne veze sa inostranstvom za 1955. godinu, nastao 15. novembra, u kome se navodi da su krupne političke promene uticale da konačno dođe do obnavljanja kulturne saradnje između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza i da se pristupilo izradi Konvencije o kulturnoj saradnji.¹⁵ Takođe i dokument „Kulturne veze sa inostranstvom po zemljama za 1955. godinu“, koji je sastavila Komisija za kulturne veze sa inostranstvom, navodi da se intenzivnija kulturna saradnja između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza javila nakon posete sovjetskih državnika, dok je ambasada SSSR-a u Beogradu uputila niz predloga o uzajamnim posetama i razmeni delegacija kulturnih radnika, a takođe, pozvala predstavnike kulturnih ustanova Jugoslavije da dođu u Moskvu kako bi potpisali ugovore o kulturnoj saradnji, o kojima se govori u Beogradskoj deklaraciji.¹⁶

¹³ *Jugoslovensko – sovjetski odnosi 1945-1956, Zbornik dokumenata.* 2010. 678-679, 690-691.

¹⁴ *Jugoslavija – SSSR, Susreti i razgovori na najvišem nivou rukovodilaca Jugoslavije i SSSR (1946-1964), Tom I.* 2014. 162.

¹⁵ AJ, Fond: SKKVI, 559, kut. 9-22, Izveštaj Komisije za kulturne veze sa inostranstvom za 1955. godinu

¹⁶ AJ, Fond: SKKVI, 559, kut. 10-23, Kulturne veze sa inostranstvom po zemljama za 1955. godinu

Takav ugovor konačno će stupiti na snagu 17. maja 1956. godine, pod nazivom „Konvencija o kulturnoj saradnji između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika”. Kako se navodi na samom početku dokumenta, donet je na osnovu Beogradske deklaracije u cilju: „proširenja prijateljskih odnosa i potpomaganja i razvijanja kulturnih veza između dve zemlje“. Konvencija predviđa međusobno kulturno upoznavanje putem razmene naučnih, stručnih, književnih i umetničkih dela i publikacija i prevođenja i izdavanja tih dela, zatim putem razmene predavanja, koncerata, pozorišnih predstava, sportskih susreta, organizovanja naučnih i umetničkih izložbi, razmene naučnih, umetničkih i dokumentarnih filmova itd. Dalje se predviđa i upućivanje naučnih, prosvetnih, kulturnih, fiskulturnih i sportskih radnika u cilju međusobnog upoznavanja, kao i upućivanje studenata i naučnih radnika na školovanje, specijalizaciju i naučno istraživački rad. Na kraju se predviđa i blagovremeno utvrđivanje godišnjih programa kulturne razmene, i to na zajedničkim sastancima, koji će se neizmenično održavati u Beogradu i Moskvi. Predviđa se da konvencija traje 5 godina od trenutka stupanja na snagu.¹⁷ Kako ova konvencija podrazumeva i donošenje godišnjih planova kulturne saradnje, neophodno je navesti da su u periodu koji se obrađuje doneta četiri godišnja plana kulturne saradnje za 1956, 1957, 1958. i 1959. godinu.

Iz ovoga se zaključuje da period nakon donošenja Beogradske deklaracije, predstavlja period obnove kulturnih odnosa, koji će u potpunosti biti uspostavljeni zaključivanjem Konvencije o kulturnoj saradnji, od 17. maja 1956. godine i konačno regulisani donošenjem godišnjih planova kulturne saradnje.

Negativno iskustvo, očekivano ponašanje i reciprocitet

Nakon što je utvrđeno kada ponovo započinje kulturna saradnja između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, kao i koji su to akti na kojima se ona zasniva, neophodno je utvrditi koji je cilj same saradnje i na koji način su kulturni i politički aspekt isprepletani u njoj jer kulturna saradnja ne sme da gubi dodir sa konkretnim podlogama u vidu političkih i ekonomskih struktura.

¹⁷ AJ, Fond: SSPK, 318, kut. 215-306, Konvencija o kulturnoj saradnji između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika; AJ, Fond: SKKVI, 559, kut. 18-37, Uredba o ratifikaciji Konvencije o kulturnoj saradnji između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika

Celokupnu kulturnu saradnju u datom periodu nemoguće je posmatrati van međunarodnih političkih odnosa, koji su tada važili i na osnovu kojih su obe države definisale svoje pozicije u kulturnoj interakciji.

Takođe, veoma značajno u odnosima dve države je i ranije iskustvo u međusobnim odnosima, pre svega se misli na iskustvo Informbiroa, kao i na približavanje Jugoslavije Zapadu, usled sukoba sa Moskvom. To ranije iskustvo u međusobnim odnosima dovešće do stvaranja „očekivanja određenog ponašanja“, za koje teoretičari konstruktivizma u međunarodnim odnosima smatraju da utiče i u krajnjoj liniji ograničava opseg mogućnosti saradnje.¹⁸ Ovakvo „očekivano ponašanje“ kod jugoslovenske strane nastaje upravo usled ranijeg sukoba i izolacije od strane zemalja Istočnog bloka, što je jugoslovensko rukovodstvo nateralo da sarađuje sa zemljama Zapada i dovelo do promene unutrašnje politike same države. Sa druge strane, Sovjeti su na Jugoslaviju nakon tog perioda sve više gledali kao na državu Zapada, što je stvorilo drugi vid podozrenja. Glavna tačka sporenja u političkim odnosima dve države, koja se prelamala i na kulturne odnose jeste zapravo „očekivano ponašanje“ Sovjetskog Saveza da Jugoslaviju ponovo uključi u jedinstveni blok komunističkih država, ali i „očekivano ponašanje“ Jugoslavije koja je insistirala na samostalnom istupanju komunističkih država u međunarodnim odnosima.

Što se tiče same kulturne saradnje, jedan vid sovjetskog podozrenja prema namerama koje jugoslovenska strana ima u kulturnoj saradnji može se videti samo nekoliko dana nakon potpisivanja Beogradske deklaracije. Naime, u pitanju je razgovor između savetnika sovjetske ambasade Grjaznova i referenta Komisije za kulturne veze sa inostranstvom Radomira Nikolajevića o prijemu sovjetskih umetnika, koji su doputovali sa zvaničnom delegacijom SSSR-a. Naime, problem je nastao oko prijema koji su sovjetski umetnici trebali da imaju 14. juna, te je savetnik Grjaznov insistirao da zna da li će prijem za sovjetske umetnike biti isti kao što je bio i za britansku balerinu Margot Fontejn, američku umetničku trupu ili francuske glumce koji su ranije dolazili.¹⁹ Slična situacija dogodila se i prilikom razgovora predsednika Komisije, Marka Ristića i sovjetskog ambasadora Firjubina, 10. novembra 1955. godine. Naime, ambasador je zamerao što su jugoslovenski bioskopi

¹⁸ Vilijams P. D. 2012. 116.

¹⁹ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 17-36, Zabeleška o razgovoru sa savetnikom sovjetske ambasade Grjaznovim na dan 9. juna 1955. godine

preplavljeni „filmovima nekih stranih zemalja i to uglavnom lošeg kvaliteta“, predlažući tom prilikom razmenu nedelje filma i na taj način plasiranje sovjetskih filmova među jugoslovenskom publikom. Ristić je ovo odbio pozivajući se na princip reciprociteta u kulturnoj razmeni i dodao da je jugoslovenska kinematografija još uvek nerazvijena, te bi takva razmena bila nepovoljna po jugoslovensku stranu.²⁰ Još jedan ovakav primer može se videti u razgovoru između predstavnika sovjetske ambasade Gladčenka sa predstavnicima Jugoslovenske koncertne agencije (Jugokoncerta), održanom 21. oktobra 1958. godine. Ovom prilikom sovjetska strana skrenula je pažnju da se sovjetskim umetnicima isplaćuju niži honorari nego što je to slučaj sa onima koji dolaze iz zapadnih zemalja, dok su predstavnici Jugokoncerta naglašavali da se honorari isplaćuju u skladu sa unapred zaključenim ugovorima.²¹ Iz ovoga se može videti da Sovjeti nakon normalizacije odnosa ne očekuju od jugoslovenske strane isti tretman kao prema gostima iz zapadnih zemalja, usled ranijeg negativnog iskustva i promene u spoljnoj i unutrašnjoj politici. Što se tiče jugoslovenske strane njen rezervisan stav može se videti još prilikom pravljenja prednacrta Konvencije o kulturnoj saradnji, gde je napomenuto da ovaj akt ne sme da obuhvata preširok spektar aktivnosti, kako ne bi narušio konvencije koje su do tada zaključene sa Belgijom i Norveškom, i tako pokvario odnose sa ovim državama.²² Pored toga jugoslovenska strana uvek će zahtevati da se bilo kakva kulturna razmena vrši na osnovu reciprociteta, kao i da posete imaju isključivo radni karakter i da budu od praktične koristi, dok su Sovjeti uglavnom predlagali posete koje bi bile što brojnije i koje bi imale i manifestacioni karakter.²³ To je navedeno i u komentarima Plana kulturne saradnje za 1956. godinu. Naime, prilikom zaključivanja plana sovjetska strana je naglašavala da materijalna strana ne igra ulogu u kulturnoj razmeni i da Jugoslavija ne treba da se usteže pri prihvatanju umetničkih manifestacija. Sa druge strane jugoslovenska strana je zauzela stav da treba pregovarati na ravnopravnoj osnovi i da kulturna saradnja ne treba da bude manifestacionog

²⁰ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 17-36, Zabeleška o razgovoru predsednika Komisije za kulturne veze druga Marka Ristića sa sovjetskim ambasadorom Firjubinom na dan 10. novembra 1955. godine

²¹ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 109-242, Zabeleška o poseti predstavnika sovjetske ambasade u Beogradu, Gladčenka

²² AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 2-4, Prednacrt kulturne konvencije sa SSSR-om

²³ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 135-289-Zabeleška o sastanku održanom 17.9.1955. godine u I odeljenju DSIP-a, u vezi sa filmskom saradnjom sa SSSR i IE zemljama

karaktera.²⁴ Ova jugoslovenska težnja može se videti u prepisci između Komisije za kulturne veze sa inostranstvom i sovjetske ambasade u Beogradu, a u vezi poziva da predsednik Komisije, Marko Ristić, sa nekoliko članova Komisije otputuje u Sovjetski Savez radi ugovaranja budućih gostovanja.²⁵ Ovaj poziv je upućen 9. decembra 1955. godine, u razgovoru između Ristića i sovjetskog ambasadora Firjubina, a pokrenuo je prepisku koja je trajala do februara 1956. godine. Problem koji je nastao bio je oko toga koja je svrha posete. Naime, jugoslovenska strana je smatrala da cilj posete ne treba da bude ugovaranje gostovanja, već isključivo vršenje kulturne razmene, dok gostovanja treba da se ugovaraju diplomatskim putem.²⁶ Kasnije je utvrđeno i da je iz Sovjetskog Saveza stigao veći broj poziva kulturnim radnicima i da se zbog pravila reciprociteta, ali i finansijskih razloga, ne može na sve odgovoriti, zato je Ristićev predlog bio da se napravi jedna reprezentativna, radna delegacija koja bi posetila Sovjetski Savez.²⁷ Konačno 23. februara 1956. godine, između ambasade i Komisije je dogovoreno da se prihvati Ristićev predlog o jednoj reprezentativnoj poseti, kako ne bi bilo potrebe da se šalju razne delegacije.²⁸ Problem oko kršenja reciprociteta i organizovanja poseta javio se i kada je odbijen poziv Georgija Šumilova, predstavnika Saveza sovjetskih društava prijateljstva i kulturnih veza sa inostranim zemljama, da Sovjetski Savez poseti grupa od osam kulturnih radnika. Ovo je predloženo 21. novembra 1958. godine, ali je i ubrzo odbijeno jer bi u slučaju ostvarenja ove posete, trebalo da dođe do uzvratne posete sovjetskih kulturnih radnika, kako bi se ispoštovao princip reciprociteta, na kojem, kako se navodi, počiva kulturna saradnja između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije.²⁹ Da je Jugoslavija poštovala reciprocitet govori i to da su otkazivana već ugovorena gostovanja iz

²⁴ AJ, Fond, SSKVI, 559, kut. 10-24, Plan za 1956. godinu (SSSR)

²⁵ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 17-36, Zabeleška o poseti sovjetskog ambasadora Firjubina na dan 9. decembra 1955. godine

²⁶ Isto.

²⁷ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 18-37, Zabeleška o razgovoru sa sovjetskim ambasadorom Firjubinom, 30. januara 1956. godine

²⁸ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 49-109, Zabeleška o poseti sekretara sovjetske ambasade Tupicina, 23. februara 1956. godine

²⁹ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 19-38, Zabeleška o razgovoru Dušana Popovića sa Georgijem Šumilovim, predstavnikom Saveza sovjetskih društava prijateljstva i kulturnih veza sa inostranim zemljama u Jugoslaviji, vođenom 21. novembra 1958. u Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom

Sovjetskog Saveza, ukoliko su kršila navedeno pravilo. Tako je 12. juna 1958. godine, usled odbijanja sovjetske strane da organizuje koncert džez orkestra Bojana Adamiča iz Ljubljane, odlučeno i da se odbiju gostovanja iz Sovjetskog Saveza, koja bi narušila reciprocitet.³⁰ Pored ovoga, reciprocitet je poštovan i u razmeni filmova, kao i prilikom razmene studentskih stipendija.³¹

Jugoslovensko insistiranje na reciprocitetu u kulturnoj razmeni može se povezati upravo sa ranijim negativnim iskustvom u kulturnoj saradnji sa Sovjetskim Savezom. Naime, u periodu od završetka Drugog svetskog rata do sukoba sa Informbiroom kulturna saradnja dve države bila je institucionalizovana i to kroz osnivanje Društva za kulturnu saradnju Jugoslavije i SSSR-a, januara 1945. godine. Delatnost Društva ogledala se u organizovanju učenja ruskog jezika, nabavljanju i rasturanju sovjetske literature po celoj državi, organizovanju predavanja iz svih oblasti kulturnog života u SSSR-u, muzičkih koncerata, pozorišnih predstava, umetničkih izložbi itd.³² Na taj način gotovo svi tragovi sovjetskog kulturnog uticaja u period od 1945. do 1949. godine, povezani su sa ovom organizacijom. Međutim, treba napomenuti da cilj ove institucionalizacije nije bila ravnoteža kulturne razmene, već isključivo izvoz sovjetske kulture u Jugoslaviju. Dakle, iako je proklamovani cilj Društva bilo podsticanje bilateralne saradnje, u praksi to je bio jednosmerni kanal za širenje sovjetskog kulturnog uticaja u Jugoslaviji, a svaki pokušaj izvoza jugoslovenske kulture u Sovjetski Savez osujećen je.³³ Jedini reciprocitet u kulturnoj razmeni odvijao se na nivou međudržavne saradnje sa državama narodne demokratije. Naime, ta forma saradnje zasnivala se uglavnom na priređivanju umetničkih izložbi, razmeni poseta kulturnih radnika i prevođenju i izdavanju književnih dela. Međutim, takva saradnja je ostvarivana kruto i bez vođenja računa o samom kvalitetu umetničkih sadržaja, dakle Jugoslavija je primala umetnike, a zauzvrat slala umetnike iz onih grana umetnosti koje su unapred ugovorene.³⁴ Dakle, jugoslovensko insistiranje na reciprocitetu u proučavanom periodu

³⁰ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 109-242, Zabeleška po pitanju razmene umetničkih gostovanja sa Istočnim zemljama

³¹ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 135-290, Prikazivanje dokumentarnih filmova Soveksportfilma na zagrebačkom Velesajmu; AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 17-36, Zabeleška o razgovoru Dragoja Đurića sa Grajznovom, savetnikom ambasade SSSR na dan 7. oktobra 1955. godine

³² Dimić, LJ. 1988. 165-168.

³³ Miloradović, G. 2012. 214; Janjetović, Z. 2011. 37.

³⁴ Perišić, M. 2013. 13.

predstavlja težnju da se onemogući ovakav negativan položaj u odnosu na Sovjetski Savez u procesu kulturne razmene.

Što se tiče negativnog sećanja na sukob iz 1948. godine, ono se može dobro videti prilikom poziva jugoslovenskim pravnicima da učestvuju na Međunarodnom kolegijumu pravnika u Moskvi, koji je trebalo da se održi 19. i 20. septembra 1957. godine. Naime, na ovaj poziv lično je reagovao rektor Beogradskog univerziteta Borislav Blagojević, podsećajući: „da bi ovaj Međunarodni tzv. kolegijum pravnika ustvari bio sastanak grupe za administrativno pravo tzv. Demokratske federacije pravnika sa kojim Savez udruženja pravnika ne održava veze usled toga što je ta federacija protivpravno u vreme kampanje Kominforma protiv Jugoslavije ne samo isključila, nego i fizički udaljila predstavnike Jugoslavije sa svog zasedanja...“. Iz ovog razloga stav Komisije za kulturne veze sa inostranstvom i DSIP-a, preko kojih je poziv upućen, bio je da on treba da ostane bez odgovora.³⁵

Iz ovih nekoliko primera mogu se videti sledeće tendencije, odnosno „očekivana ponašanja“ koja se provlače kroz celokupne kulturne odnose u ovom periodu. Naime, tu je težnja sovjetskog rukovodstva, da nakon normalizacije, povрати status koji je kod jugoslovenskog rukovodstva imalo pre sukoba i na taj način ispliva u prvi plan u odnosu na zapadne države, a iza čega se krije krajnja namera, a to je uključivanje Jugoslavije u jedinstveni komunistički blok. Sa druge strane Jugoslavija teži da ograniči kulturnu saradnju sa Sovjetskim Savezom, nametanjem reciprociteta u kulturnoj razmeni i ograničavanjem isključivo na posetama radnog karaktera, kako preteranim zbližavanjem sa Sovjetskim Savezom, a samim tim i Istočnim blokom, ne bi došlo do narušavanja odnosa sa Zapadom.

Postoji još jedan bitan aspekt u sovjetsko-jugoslovenskim odnosima koji se ne sme izgubiti iz vida, a to je odnos moćnije države, prema manje moćnoj. Naime, kako navodi teoretičar međunarodnih odnosa, Kenet N. Volc, moćne države u ophođenju sa manje moćnima imaju veću sigurnost, te pogrešne odluke ne mogu imati fatalne rezultate po njih, dok su slabije države izložene teškim pritiscima i moraju biti veoma pažljive.³⁶ Kada se ovo uzme u obzir potpuno je jasna otvorena namera Sovjetskog Saveza da Jugoslaviju uključi u

³⁵ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 2-5, Zabeleška o pozivu jugoslovenskih pravnika na Međunarodni kolegij pravnika u Moskvi

³⁶ Volc, K. N. 2008. 213-214.

jedinstveni komunistički blok, ali je takođe i jasno kasnije odustajanje nakon neuspeha u tom poduhvatu. Što se tiče Jugoslavije njeno rukovodstvo moralo je da vaga između dve strane i da traži najbolji put, kako za normalizaciju odnosa sa Sovjetskim Savezom, tako i za održavanje dobrih odnosa koji su nedavno uspostavljeni sa zapadnim državama.

Kroz taj okvir treba posmatrati i kulturnu saradnju, kao i strategiju obe države u tom procesu. Ova obazrivost jugoslovenske strane u kulturnim odnosima najbolje se može videti kroz nametanje reciprociteta i dvostranosti u kulturnoj razmeni. Naime, na osnovu prepiske između ambasade FNRJ u Moskvi i Komisije za kulturne veze sa inostranstvom od 18. aprila 1958. godine, može se uočiti problem koji je nastao prilikom sovjetske težnje da organizuje gostovanja umetničkih ansambala u 40 mesta Srbije, Kosova i Metohije i Makedonije, preko poslovnice Jugokoncerta u Srbiji. Problem koji je ovde nastao, i zbog čega je ovo odbijeno, je u tome što „prvi smisao kulturne razmene leži u njenoj dvostranosti, ...a ovde dolazi do zaključenja jednostranog gostovanja“. Dalje u dokumentu se navodi da Sovjeti kulturnu saradnju posmatraju isključivo kao instrument propagandno-političkog prodiranja i iz tog razloga je donet zaključak da „ne izgleda korisno da NR Srbija treba orijentacijom na SSSR da rešava problem kulturno-zabavnog života u tim mestima. To je negativno i s obzirom na ovdašnja pravoslavno-slavijanska shvatanja, te da treba izvući maksimalne propagandne koristi iz Srbije i Crne Gore gde se piše ćirilicom i sav narod voli Ruse“.³⁷ Iz tog razloga je ovakav pokušaj sovjetske kulturne ekspanzije, van granica ugovorenih planovima i Konvencijom, odbačen.

Tokom 1958. godine došlo je do još jedne sporne situacije u vezi sa kulturnom razmenom, u pitanju je sam plan kulturne saradnje za 1958. godinu, zaključen 2. januara. Prilikom sastanka u Komisiji, održanog 25. septembra 1958. godine koji se ticao izvršenja planova kulturne saradnje sa istočnim zemljama, utvrđeno je da je Sovjetski Savez nametnuo Jugoslaviji preobiman plan za 1958. godinu, koji prevazilazi jugoslovenske mogućnosti. Iz tog razloga Sovjetski Savez je uspeo da ostvari znatno veću propagandnu korist u FNRJ, a takođe se navodi i da Sovjeti sprovode samo one odredbe plana od kojih imaju koristi dok istovremeno, bez ikakvog ustezanja, ne sprovode ono što im ne odgovora. Na kraju se navodi da su neke formalno ravnopravne razmene išle

³⁷ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 109-241, Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, u vezi dolaska Bekića u Moskvu

u potpunosti na jugoslovensku štetu zbog neuporedivo većih propagandnih mogućnosti koje je imao Sovjetski Savez. Iz tog razloga zaključak ovog sastanka bio je da plan za 1959. godinu mora biti manjeg obima i da se jugoslovenska strana rukovodi pre svega propagandnom korišću koju će imati od svake predložene akcije.³⁸ Iste godine u izveštaju koji govori o saradnji sa državama Istočnog bloka, navodi se da Sovjeti kulturnu saradnju posmatraju isključivo kroz propagandu, a da je cilj da se putem gostovanja širi sovjetski uticaj u Jugoslaviji.³⁹

Politički aspekt kulturne saradnje

Iz ovoga se može videti da kulturna saradnja i razmena nije cilj sama po sebi već da ima mnogo složeniju političko-propagandnu pozadinu. Tu tvrdnju potvrđuje i izveštaj Dragutina Rožmana, sekretara ambasade FNRJ u Moskvi, upućen Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom, 20. jula 1955. godine. Izveštaj se tiče ugovaranja gostovanja jugoslovenskih umetnika u Sovjetskom Savezu i posebno se naglašava da „gostovanja imaju specifičnu političku funkciju, naročito sada kada se tek uspostavljaju kulturne veze između naše zemlje i SSSR-a...“.⁴⁰ Da i jugoslovenska strana ima političke ciljeve koje želi da ostvari kroz proces kulturne razmene može se videti i kroz depešu upućenu predsedniku Budžetskog odbora Saveznog izvršnog veća, Veljku Zekoviću, od strane predsednika Komisije za kulturne veze sa inostranstvom, Marka Ristića i sekretara Ive Frola, 8. maja 1956. godine. Naime, u ovoj depeši se navodi da je jedan od ciljeva odlaska jugoslovenskih kulturnih radnika u Sovjetski Savez pomoć da se podstakne proces destalinizacije koji je započeo nakon Dvadesetog partijskog kongresa. Jugoslovenska pomoć u ovom procesu treba pre svega da se odnosi na oblast naučnog i kulturnog delovanja.⁴¹ Na kraju o političkoj pozadini kulturne saradnje svedoči i izveštaj atašea za štampu i kulturu jugoslovenske ambasade u Moskvi, Božića, nastao 30. maja 1957. godine, a u vezi razgovora sekretara Frola i zamenika ministra kulture Sovjetskog

³⁸ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 19-38, Poziv na sastanak 25. ovog meseca o oceni izvršenja planova kulturne saradnje sa istočnim zemljama za 1958. godinu

³⁹ AJ, Fond: SSPK, 318, kut. 224-320, Kulturna saradnja sa istočnim zemljama u 1959. godini

⁴⁰ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 114-248, Ugovaranje gostovanja u SSSR

⁴¹ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 1-1, Depeša predsedniku Budžetskog odbora Saveznog izvršnog veća, drugu Veljku Zekoviću

Saveza, Danilova. U napomeni ovog izveštaja navodi se da je razvijanje kulturnih odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza isforsirano usled pomirenja i razvoja političkih odnosa.⁴²

Kada se ova situacija sagleda iz perspektive međunarodne politike, kulturna razmena može se posmatrati kao bitno sredstvo za ostvarivanje ciljeva obe države. Kako bi se ovo objasnilo u obzir se moraju uzeti realističke teorije o međunarodnim odnosima, odnosno teorije defanzivnog i ofanzivnog realizma, tj. strukturalnog realizma. U skladu sa ovim teorijama cilj država u međunarodnoj politici jeste da opstanu, ali je razlika u načinima na koji se to ostvaruje. Defanzivni realisti smatraju da države obezbeđuju opstanak na taj način što teže da održe ravnotežu, sa druge strane ofanzivni realisti smatraju da se opstanak država obezbeđuje na taj način što se moć država uvećava na račun svojih rivala.⁴³ Naime, u međunarodnom sistemu u kojem nema vrhovnog autoriteta i garancije da jedna sila neće ugroziti drugu, neophodno je da svaka država teži da postane dovoljno snažna da obezbedi sigurnost i opstanak.⁴⁴ Bitno je naglasiti da ove dve teorije nisu suprotstavljene i da predstavljaju jedan od modela po kojima države postupaju kako bi ostvarile krajnji cilj, a to je opstanak u međunarodno-političkom sistemu. Kada se ovo primeni na odnose Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, može se uvideti kako Sovjeti u skladu sa teorijom ofanzivnog realizma teže da obezbede svoj opstanak tako što će uvećati svoju moć, ponovnim uključivanjem Jugoslavije u komunistički blok i tako ojačati svoj položaj u hladnoratovskom svetskom poretku. Takođe, treba naglasiti da ova težnja Sovjetskog Saveza nije uslovljena ideologijom, na prvom mestu, već pre svega samom strukturom međunarodnih odnosa, odnosno bipolarnom podelom, u kojoj jedna supersila uvek predstavlja pretnju za sigurnost i opstanak druge.⁴⁵ Iz tog razloga države, kako bi opstale, često su primorane na savezništva i koalicije, u ovom slučaju blokove, ne bili stvorile protivtežu u odnosu na moć drugih.⁴⁶ U prilog ovome ide i mišljenje da je povratak Jugoslavije u socijalistički lager značajno kako bi se sprečilo

⁴² AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 18-37, Beleška o poseti druga I. Frola, sekretara Komisije za kulturne veze sa inostranstvom FNRJ, zameniku ministra kulture SSSR Danilovu na dan 30. maja 1957. godine

⁴³ Miršajmer, Dž. 2009. 44-46.

⁴⁴ Dunne T, Kurki M, Smith S, 2013. 78.

⁴⁵ Burchill S, Paterson M, Reus-Smit C, Linklater A, Devetak R, True J, Donnelly J. 2005. 36.

⁴⁶ Jorgensen, E. K. 2018. 100.

širenje NATO pakta, usled veoma živih težnji da se stvori Balkanski pakt.⁴⁷ Sa druge strane Jugoslavija teži, pridržavajući se ponašanja koje objašnjavaju teoretičari defanzivnog realizma, da održi ravnotežu između dva bloka i na taj način obezbedi svoj opstanak u hladnoratovskom sistemu. Taj opstanak Jugoslavija vidi u suprotstavljanju blokovskoj podeli sveta i insistiranju na uvažavanju načela miroljubive koegzistencije, kao jedinih prihvatljivih osnova na kojima može počivati kompleks međunarodnih odnosa.⁴⁸ Što se tiče mesta koje kulturna saradnja ima u ovom procesu, ukoliko se uzme u obzir ranije navedeno da ima političko-propagandnu ulogu, postaje jasno da ona postaje jedno od polja na kojima se ove dve političke težnje sudaraju. Tome u prilog ide i pretpostavka realista da i u kulturnim odnosima interes države ostaje najvažniji princip funkcionisanja međudržavnih odnosa.⁴⁹

Suprotstavljenost sovjetske težnje da uključi Jugoslaviju u jedinstveni komunistički blok i jugoslovenske težnje da održi ravnotežu između dva bloka, može se videti kroz nekoliko primera na polju kulturne saradnje. Naime, prilikom razgovora sa zamenikom predsednika VOKS-a, Jakovljevim, koji je vođen u vezi razmene izložbi, prisustvovao je i referent VOKS-a, za zemlje narodne demokratije. To neće biti jedini slučaj da u pregovorima sa jugoslovenskim predstavnicima bude prisutan referent za zemlje narodne demokratije, a u ovom konkretnom slučaju zamenik predsednika Jakovljević, nekoliko puta je indirektno naglasio da Sovjeti tretiraju Jugoslaviju kao državu narodne demokratije.⁵⁰ Takođe, prilikom razgovora atašea za štampu i kulturu jugoslovenske ambasade, Božića, sa načelnikom odeljenja za inostrane veze Ministarstva kulture SSSR-a, Stjepanovim, u vezi plana kulturne saradnje za 1957. godinu, prisustvovala je i načelnica odeljenja za istočnoevropske zemlje Volčenko.⁵¹ Volčenkova je u istom svojstvu prisustvovala i 30. maja 1957. godine, prilikom razgovora sekretara Komisije za kulturne veze sa inostranstvom, Ive Frola i zamenika ministra kulture SSSR-a, Danilova, u vezi predloga za

⁴⁷ Zubok, V. M. 2007. 103.

⁴⁸ Bogetić, D. 2006. 18.

⁴⁹ Šobe, F., Marten, L. 2014. 128.

⁵⁰ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 17-36, Zabeleška o razgovoru sa zamenikom predsednika VOKS-a Jakovljevim 29. okt. 1955. godine

⁵¹ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 1-1, Zabeleška M. Božića atašea za štampu i kulturu, ambasade FNRJ u Moskvi o razgovoru sa Stjepanovim, načelnikom odeljenja za inostrane veze min. Kulture SSSR i J. Volčenkova, načelnikom odeljenja za IE zemlje na dan 7. januara 1957. godine

poboljšanje kulturne razmene između dve države.⁵² Tretiranje Jugoslavije kao zemlje komunističkog lagersa može se videti i prilikom razgovora službenika ambasade FNRJ, Bogdana Osolnika, sa zamenikom ministra kulture SSSR-a, Nazarovim, 11. novembra 1955. godine. Tema razgovora bila je prevodilačka i izdavačka delatnost između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, a Nazarov je naveo da je u planu otvaranje knjižare koja bi bila specijalizovana za dela iz država narodne demokratije i da bi preko nje jugoslovenska literatura bila učinjena daleko pristupačnijom kod sovjetskog čitalaštva. Međutim, na margini ovog dokumenta koji je upućen Komisiji, dopisano je da jugoslovenska strana u kulturnoj razmeni sa Sovjetskim Savezom, ni u kom slučaju nema nameru da bude tretirana kao država narodne demokratije, jer ona nije deo Istočnog bloka.⁵³ O otvaranju knjižare zemalja narodnih demokratija svedoči i Mustafa Zirić, direktor izdavačkog preduzeća „Narodna prosvjeta“ iz Sarajeva, prilikom posete preduzeću „Međunarodna knjiga“ iz Moskve, decembra 1957. godine. Prilikom posete knjižari Zirić je uočio da su knjige iz Jugoslavije zastupljene u najmanjem broju i da zauzimaju najmanji prostor, u odnosu na sve ostale zemlje.⁵⁴ Ovi primeri ne predstavljaju konkretne akcije koje bi dovele do uključivanja Jugoslavije u komunistički blok i ispunjenja konačnog sovjetskog cilja. Međutim, ovo je dobar primer kako politički ciljevi države utiču na kulturne odnose i kako se provlače kroz sam proces kulturne razmene stvarajući jednu specifičnu atmosferu u kojoj se razmena odvija, a u ovom konkretnom slučaju to je tretiranje Jugoslavije kao države narodne demokratije, a samim tim i dela Istočnog bloka. Tretiranje Jugoslavije kao države Istočnog bloka indirektno se može videti i na primeru odbacivanja zasluga NOB-a u oslobođenju Jugoslavije, kao jednog od aspekta koji je nju razlikovao od ostalih komunističkih država koje su bile deo sovjetskog lagersa. Naime, u pismu DSIP-a, koje je upućeno predsedniku Komisije, Marku Ristiću, u vezi saradnje sa Boljšoj enciklopedijom navodi se da je članak u vezi Jugoslavije, koji je izašao 1958. godine pun netačnosti i tendencioznosti. To se pre svega odnosi na međunarodni aspekt NOB-a i da su Sovjeti time pokazali

⁵² AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 18-37, Beleška o poseti druga I. Frola, sekretara Komisije za kulturne veze sa inostranstvom FNRJ, zameniku ministra kulture SSSR Danilovu na dan 30. maja 1957. godine

⁵³ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 17-36, Zabeleška o razgovoru sa zamenikom ministra kulture Nazarovim, 11. nov. 1955. godine

⁵⁴ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 73-165, Izveštaj sa puta u SSSR radničkom savjetu „Narodne prosvjete“

da nisu spremi da se rastanu od prihvaćenih falsifikata koje plasiraju u vezu njihove uloge u oslobođenju Jugoslavije.⁵⁵

Kao što već rečeno politički karakter kulturnih odnosa je dominantan i vidljiv je u težnji obe države da postignu svoje propagandno-političke ciljeve, kroz kulturnu razmenu. Jedan od aspekata kulturne razmene gde se njen politički karakter najbolje vidi jeste odbacivanje svih političko-ideološki nepodobnih sadržaja u kulturnoj razmeni. Međutim, u ovom slučaju treba uzeti u obzir i to da se na početku normalizacije odnosa i obnove kulturne saradnje, obraćalo manje pažnje na ideološki karakter kulturne razmene, a da je vremenom, kako je došlo do ponovnog pogoršanja političkih odnosa, pogotovo tokom 1958. godine, sve više dolazilo do otkazivanja dogovorenih akcija, usled njihove političko-ideološke nepodobnosti. Klasičan primer za ovo jeste nemogućnost održavanja izložbe savremenog jugoslovenskog slikarstva u Sovjetskom Savezu, usled razmimoilaženja u sferi ideološke podobnosti umetničkog stvaralaštva. Naime, sovjetska strana težila je da odbaci svaku akciju koja bi dovela do promocije jugoslovenskog, savremenog, apstraktnog umetničkog stvaralaštva i na taj način narušila sovjetsku monokulturu u vidu sorealističkog stvaralaštva. Prvi put o ovakvoj razmeni izložba razgovarano je 26. oktobra 1955. godine između sekretara Komisije Ive Frola i savetnika sovjetske ambasade Grjaznova. Tom prilikom Grjaznov je naglasio da može doći do razmene izložbi, sem ukoliko to ne bi bila izložba jugoslovenske moderne umetnosti. Frol je sa druge strane zaključio da ne bi trebalo održavati izložbu moderne jugoslovenske umetnosti, ukoliko ona ne bi predstavljala realno stanje jugoslovenskog umetničkog stvaralaštva.⁵⁶ Ovo pitanje biće tema i na plenarnom sastanku Komisije za kulturne veze sa inostranstvom, održanog 16. i 17. januara 1956. godine, kada je zaključeno da bi sa zemljama Istočnog bloka, a pre svega sa SSSR-om, trebalo razvijati kulturnu saradnju, pre svega u muzičko-teatarskom sektoru, a manje u likovnom sektoru, zbog razlika po pitanju likovnih i estetskih koncepcija. Tom prilikom predsednik Komisije, Marko Ristić, je naveo da je Sovjetski Savez jasno dao do znanja da ne želi izložbu savremenog jugoslovenskog slikarstva, jer je ono pod uticajem Zapada i da u obzir dolaze samo stariji autori – Uroš Predić, Paja Jovanović itd. Stav Ristića bio je da Jugoslavija u ovom slučaju ne sme da se povinuje sovjetskom kriterijumu jer se time ne pokazuje pravi likovni

⁵⁵ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 2-5, Saradnja sa Boljšoj enciklopedijom

⁵⁶ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 17-36, Zabeleška o poseti savetnika Grjaznova

život zemlje, koji u slučaju Jugoslavije ide „od striktnog realizma do skoro apstrakcije“.⁵⁷ Ovo je pomenuto i godinu dana kasnije prilikom razgovora atašea za štampu i kulturu jugoslovenske ambasade, Božića, sa načelnikom odeljenja za inostrane veze Ministarstva kulture SSSR-a, Stjepanovim, od 7. januara 1957. godine. Prilikom ovog razgovora Stjepanov je naveo da je tokom boravka u Beogradu razgovarao sa sekretarom Frolom i da su se složili da treba potpuno odustati od razmene izložbi savremenog slikarstva jer ni savremeni sovjetski slikari ne bi bili dobro prihvaćeni u Jugoslaviji, kao ni jugoslovenski apstrakcionisti u Sovjetskom Savezu.⁵⁸ Tokom 1957. godine još jednom se postavilo pitanje održavanja izložbe savremenog jugoslovenskog slikarstva, zato što je ugovoreno gostovanje u Poljskoj. Međutim, u razgovoru između atašea Božića i referenta sovjetskog Ministarstva kulture, Supagina, održanog 4. februara, dogovoreno je da ova izložba ne treba da, nakon Poljske, nastavi turneju u Sovjetskom Savezu, usled dobro poznatog stava koji oni imaju prema jugoslovenskoj savremenoj umetnosti.⁵⁹ Početkom 1958. godine DSIP-u je upućen poziv od strane Ministra kulture SSSR-a, Mihajlova i prvog sekretara uprave Saveza likovnih umetnika SSSR-a, Jona, u vezi učešća Jugoslavije u organizaciji izložbe likovnih umetnosti socijalističkih država. Stav jugoslovenske strane po pitanju poziva upućenog 17. februara, formiran je početkom marta nakon prepiske koja je vođena između predsednika Komisije Marka Ristića, državnog podsekretara inostranih poslova Dobrivoja Vidića i Koče Popovića. Stav je bio da Jugoslavija može uputiti jednog delegata kao člana Međunarodnog izložbenog komiteta u vezi organizovanja izložbe, a što se tiče samog učešća na izložbi o tome treba odlučivati tek ukoliko Sovjeti ne nametnu jednostrane kriterijume koji ne bi omogućili da jugoslovenska likovna umetnost bude prikazana u čitavoj raznolikosti.⁶⁰

⁵⁷ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 18-37, Plenarni sastanak Komisije za kulturne veze sa inostranstvom, Beograd 16. i 17. januar 1956. godine; Stenografske beleške

⁵⁸ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 1-1, Zabeleška M. Božića atašea za štampu i kulturu, ambasade FNRJ u Moskvi o razgovoru sa Stjepanovim, načelnikom odeljenja za inostrane veze min. Kulture SSSR i J. Volčenkovom, načelnikom odeljenja za IE zemlje na dan 7. januara 1957. godine

⁵⁹ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 2-5, Zabeleška M. Božića atašea za štampu i kulturu ambasade FNRJ u Moskvi, o razgovoru sa Supaginom, referentom ministarstva kulture SSSR na dan 4. februara 1957. godine

⁶⁰ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 1-1, Državni sekretarijat za inostrane poslove, državnom sekretaru Dobrivoju Vidiću; AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 1-1, Pismo sekretara Ive Frola Koči Popoviću; AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 1-1, Pismo predsednika Ristića sekretaru Frolu

Drugi veliki problem koji se dešavao usled izbacivanja ideološki nepodobnog sadržaja iz procesa kulturne razmene jeste nejednaka razmena štampe i listova. Naime, sovjetska strana je težila, pogotovo od druge polovine 1957. godine, da umanji broj jugoslovenske štampe koja je dostupna u SSSR-u. To će prvi put biti istaknuto u razgovoru koji su ataše Božić i savetnik ambasade Božović, vodili sa predsednikom Komiteta za kulturne veze sa inostranstvom, Žukovim, 18. septembra 1957. godine. Naime, tom prilikom jugoslovenski predstavnici su zamerili to što jugoslovenski građani imaju mogućnost pretplate na sve sovjetske listove, dok sovjetski građani mogu da se prijave na samo tri lista iz Jugoslavije – „Borbu“, „Politiku“ i „Ekonomski pregled“.⁶¹ Ubrzo nakon ovoga, 30. oktobra, Sekretarijat za informacije Saveznog izvršnog veća, obavestio je Komisiju, između ostalog, da od svih listova koji se izvoze za SSSR, svega 185 primeraka političko-informativne štampe je izvezeno u proteklih devet meseci, dok je preko pretplate iz Sovjetskog Saveza uvezeno 3200 primeraka ovakve štampe. Kao veliki problem naglašava se i to što „većinu jugoslovenske političko-informativne štampe razgrabe službenici NKVD-a, tako da štampa gotovo i da ne dolazi u ruke sovjetskih čitalaca“.⁶² Problem oko rasturanja jugoslovenske štampe po Sovjetskom Savezu pogoršavao se sve više kako su politički odnosi postajali gori i kako je pokušaj normalizacije polako propadao. Naime, već u maju 1958. godine sovjetsko izdavačko preduzeće „Sojuzpečat“ poništilo je kompletnu narudžbinu jugoslovenskog lista „Međunarodna politika“, koji je u prevodu na ruski izdavao Savez novinara Jugoslavije. Razlog za ovaj potez bili su prigovori čitalaca na sadržaj lista, a pogotovo na one delove koji su se ticali razvoja socijalizma i međunarodnog radničkog pokreta, jer su oni „u suprotnosti sa njihovim pogledima na svet“. Koliko je bilo značajno da se zaustavi distribuiranje lista „Međunarodna politika“, govori i činjenica da je on otkazan iako je „Međunarodna knjiga“ iz Moskve, koja je distribuirala list već unapred isplatila sve porudžbine za 1958. godinu.⁶³ Ubrzo je nastao problem i sa „Međunarodnom knjigom“, koja je takođe otkazala porudžbine

⁶¹ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 18-36, Informacije o razgovoru, G. Božovića, savetnika ambasade FNRJ u Moskvi i M. Božića, atašea za štampu i kulturu sa Žukovim, predsednikom Komiteta za kulturne veze sa inostranstvom i Pozdejevim, njegovim zamenikom na dan 18. septembra 1957. godine

⁶² AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 18-36, Podsetnik za predstojeće razgovore sa Žukovim

⁶³ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 73-165, Prevod pisma načelnika glavne uprave „Sojuzpečata“; AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 73-165, Prevod odgovora Jugoslovenske knjige na pismo načelnika glavne uprave „Sojuzpečata“

lista „Međunarodna politika“, kao i slanje godišnjih statističkih kalendara i jugoslovenske periodike, čime je sovjetskim građanima gotovo onemogućeno da se pretplate na listove iz Jugoslavije.⁶⁴ Odbacivanje svakog sadržaja sa političko-ideološkim karakteristikama, koji je dolazio iz Jugoslavije otišlo je toliko daleko da je prilikom ugovaranja izložbe jugoslovenske knjige u Sovjetskom Savezu, koja je trebalo da se održi u prvoj polovini 1959. godine, odlučeno da se izloži samo literatura iz oblasti prirodnih nauka, nauke i tehnologije i beletristika, a ni u kom slučaju politička literatura ili kongresni materijali.⁶⁵

Nije samo sovjetska strana težila da ograniči politički nepodoban sadržaj, to je činila i jugoslovenska strana. Naime, problem je nastao u vezi emitovanja filmova u sovjetskom Domu kulture, koji su javno oglašeni i dostupni za širu publiku. Pravni savet DSIP-a dao je ocenu, 27. januara 1956. godine, da iako jugoslovenska administracija nema ovlašćenja da se meša u unutrašnje stvari sovjetskog Doma kulture, filmovi koji se prikazuju za širu javnost, iako ih prikazuje deo stranog diplomatskog predstavništva, podležu kontroli od strane jugoslovenskih institucija i ne smeju sadržati bilo šta što bi izazvalo porugu i klevetu domaćoj državi jer bi na taj način predstavljali mešanje u unutrašnje stvari Jugoslavije. Iz tog razloga Pravni savet naglašava da je u pripremi zakonska mera kojom bi se regulisale ovakve delatnosti stranih predstavništava.⁶⁶

Iz ovih primera može se takođe videti na koji način politika utiče i pre svega ometa kulturnu saradnju, odbacujući sve akcije koje imaju političko-ideološki karakter, koji je u suprotnosti sa promovisanim vrednostima jedne od država. U ovom konkretnom slučaju Sovjetski Savez na sve načine teži da iz procesa kulturne razmene isključi sadržaje poput modernog apstraktnog slikarstva, koje bi uticalo na sovjetsku monokulturu u vidu socijalističkog realizma. Takođe, kada je normalizacija odnosa bila na zalasku, sovjetska strana je stopirala sve listove koji su promovisali jugoslovenski komunizam. Sa druge strane u ovakvoj situaciji, u kojoj je Sovjetski Savez imao inicijativu u određivanju pogodih i nepogodnih sadržaja u kulturnoj razmeni, jugoslovenska strana je težila da ne pristane na kriterijume nametnute sa sovjetske strane, kako

⁶⁴ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 73-165, Trgovinsko preduzeće Jugoslovenska knjiga Komisiji za kulturne veze sa inostranstvom

⁶⁵ AJ, Fond: SSKVI, 559, kut. 49-109, Saradnja sa SSSR u prvom tromesečju 1959. godine

⁶⁶ AJ, Fond: SKPF, 147, kut. 44-69, Javno prikazivanje filmova u Domu kulture VOKS

bi pokazala da nije u podređenom položaju u odnosu na SSSR, i kako bi se u svakom vidu odbranila od krajnjeg sovjetskog cilja u vidu uključivanja Jugoslavije u jedinstveni komunistički blok.

Promene u političkim odnosima uticale su i na sam intenzitet kulturne razmene, i takvu situaciju moguće je pratiti od početka 1957. godine. Naime, već januara te godine u razgovoru atašea Božića sa načelnikom odeljenja za inostrane veze Ministarstva kulture Sovjetskog Saveza, Stjepanovim, on navodi da je stekao utisak da su se kulturni radnici iz Jugoslavije ohladili u pogledu kulturne saradnje. Božić je se sa druge strane branio navodivši da jugoslovenska strana teži da ispuni sve što je zaključeno u Konvenciji o kulturnoj saradnji, a da ukoliko postoje poteškoće one su čisto tehničkog i finansijskog karaktera. Stjepanov je dalje naveo da obe strane treba da učine sve da kulturna saradnja bude što uspešnija, a što se tiče političkih odnosa smatra da oni treba da budu bolji, odnosno onakvi kakvi su bili pre nekoliko meseci. Božić je zatim naveo da kulturnu razmenu ne treba da ometa političko-ideološka diskusija između sovjetskih i jugoslovenskih komunista.⁶⁷ Međutim, razgovor između Božića i Stjepanova ostao je samo na rečima i kulturni odnosi između dve države nastavili su da slabe sa pogoršanjem političkih odnosa. Već februara meseca iste godine u dopisu koji je sekretar Ivo Frol uputio jugoslovenskoj ambasadi u Moskvi, u vezi plana kulturne saradnje za 1957. godinu, navodi se da je Komisija stekla utisak da sovjetska strana ne radi dovoljno na ostvarenju plana kulturne saradnje, a da sovjetska ambasada već mesecima nema kontakte sa Komisijom, niti odgovara na telegrame jugoslovenskih kulturnih institucija.⁶⁸ Sredinom naredne godine došlo je i do otkazivanja većeg broja gostovanja jugoslovenskih umetnika u Sovjetskom Savezu, što je narušilo princip reciprociteta u kulturnim odnosima, te je i jugoslovenska strana bila primorana da otkazuje sovjetska gostovanja.⁶⁹ Na samom kraju ovog perioda, kada su nakon sovjetske intervencije u Mađarskoj i kasnijeg ubistva Imrea Nađa, odnosi dve države bili ponovo narušeni, u nizu izveštaja koje je Komisija

⁶⁷ AJ, Fond: SKKVI, 559, kut. 1-1, Zabeleška M. Božića atašea za štampu i kulturu, ambasade FNRJ u Moskvi o razgovoru sa Stjepanovim, načelnikom odeljenja za inostrane veze min. kulture SSSR i J. Volčenkovom, načelnikom odeljenja za IE zemlje na dan 7. januara 1957. godine

⁶⁸ AJ, Fond: SKKVI, 559, kut. 1-1, Plan kulturne saradnje za 1957. godinu

⁶⁹ AJ, Fond: SKKVI, 559, kut. 109-242, Zabeleška po pitanju razmene umetničkih gostovanja sa Istočnim zemljama

podnosila Sekretarijatu za prosvetu i kulturu, u periodu od 5. marta do 10. aprila 1959. godine može se videti da je kulturna saradnja u potpunosti snosila posledice usled narušavanja političkih odnosa. Naime, u izveštaju se navodi da je došlo do zaoštavanja lagerske kampanje protiv Jugoslavije, što je uticalo i na kulturnu saradnju, kao i da je cilj Sovjetskog Saveza da forsira isključivo kulturne akcije koje će propagandno koristiti kampanji, a da onemogućiti sve kulturne akcije koje bi tu kampanju demantovale. Na kraju se navodi da je ovakav sovjetski stav prouzrokovao da se u svim lagerskim zemljama izbegavaju oblici kulturne razmene koji idejno-političkom sadržinom demantuju antijugoslovensku kampanju.⁷⁰ Takođe, sovjetska strana je usled pogoršanja odnosa sa Jugoslavijom težila da u potpunosti umanjii kulturnu razmenu, što se može videti iz izveštaja od 12. marta 1959. godine u kojem se navodi da su smanjili stipendije za jugoslovenske studente, predložili po obimu manji plan saradnje nego što je predložila jugoslovenska strana i redukovali većinu tačaka prilikom pregovora o kulturnoj saradnji. Iz tog razloga kulturna saradnja od 1959. godine bila je upola manja nego ranijih godina.⁷¹ Čak i tako smanjena kulturna razmena bila je ometana od sovjetske strane sprovođenjem isključivo onih akcija od kojih su imali koristi i odbacivanja onih koje nisu odgovarale iako su unapred bile dogovorene. Dalje se navodi da Sovjeti ne čine ništa kako bi proširili saradnju, a da takođe onemogućavaju sve akcije koje Jugoslaviju predstavljaju kao kulturno razvijenu zemlju, dok sa druge strane nameću akcije koje treba da imaju širok propagandni karakter. U izveštaju se dalje navodi da se Sovjeti vode principom „da su široke jugoslovenske mase jedno, a partijsko i državno rukovodstvo drugo i da treba raditi na tom razdvajanju“.⁷² Iz tog razloga jugoslovenska strana donela je zaključak da kulturnu saradnju u daljem periodu treba nastaviti u istom, suženom obimu, ali da iz budućih pregovora treba isključiti sve odredbe opšteg karaktera, kao i one odredbe za koje se unapred zna da ih Sovjeti neće ispuniti. Takođe, strogo treba voditi računa o reciprocitetu i o propagandnoj koristi od svake preuzete akcije.⁷³

⁷⁰ AJ, Fond: SKKVI, 559, kut. 1-1, Naše kulturne veze sa inostranstvom

⁷¹ AJ, Fond: SSPK, 318, kut. 224-320, Kulturne veze sa lagerom

⁷² AJ, Fond: SSPK, 318, kut. 224-320, Kulturna saradnja sa istočnim zemljama u 1959. godini

⁷³ Isto.

Bilans kulturne saradnje

Cilj ovog rada bio je da se kroz sporne situacije u procesu kulturne razmene prikaže na koji način međunarodni politički odnosi utiču na kulturne odnose i koja je politička pozadina tih odnosa. Međutim, treba imati u vidu da je nedostatak to što su u obzir uzeti isključivo izvori dostupni u Arhivu Jugoslavije, te rad predstavlja isključivo jugoslovensko stanovište u ovim spornim pitanjima. Kako bi se navedena sporna pitanja istražila u potpunosti neophodno je u obzir uzeti i izvore dostupne u ruskim arhivima.

Teorija strukturalnog realizma, ofanzivnog i defanzivnog, iskorišćena je kako bi se pokazala težnja Sovjetskog Saveza i Jugoslavije da opstanu u međunarodnom poretku, odnosno način na koji ove dve države to ostvaruju. Težnje Sovjetskog Saveza da opstane putem uvećanja moći i Jugoslavije putem održavanja ravnoteže u bipolarnom hladnoratovskom poretku uticale su na oblikovanje politike dve države kroz proces normalizacije odnosa, a samim tim i na proces kulturne razmene koji se ne može odvojiti od svoje političke pozadine. Kulturni odnosi dve države na taj način su postali teren na kojem su se sukobljavale političke težnje i ciljevi dve države u procesu normalizacije odnosa. Fenomeni koji se u takvoj situaciji javljaju su raznoliki, pre svega ranije negativno iskustvo koje je stvorilo „očekivano ponašanje“ između dve države, zatim odnos moćnije države prema manje moćnoj, kao i težnja da se iz procesa kulturne razmene isključe svi političko-ideološki nepodobni sadržaji. Međutim, u korenu ovih fenomena javljaju se dve sukobljene težnje, a to je sovjetska da Jugoslaviju ponovo uključi u jedinstveni komunistički blok i jugoslovenska težnja da ovo izbegne i održi balans između Istoka i Zapada. Svi ovi naveden primeri na kraju dovode do zaključka da kulturni odnosi između dve države nisu imali za cilj samu kulturnu razmenu, već su bili upravljani od strane političkih težnji obe države kako bi se preko njih ostvarila što veća propagandno-politička korist, kao bitna komponenta u međudržavnim odnosima, radi ispunjenja političkih ciljeva. Iz ovoga se zaključuje da su politički ciljevi imali preveliki uticaj na proces kulturne razmene i samim tim u potpunosti odredili njegov tok u datom periodu. Kulturna saradnja od samog početka bila je samo propratna komponenta normalizacije političkih odnosa i predstavljala je polje na kojem su se oslikavale težnje dve države u tom procesu. Na kraju iako je proces kulturne saradnje doveo do mnogih akcija i sigurno predstavljao veliki pomak u odnosu na potpuni prekid diplomatskih odnosa nakon 1948. godine, ne može se reći da je on imao pozitivni bilans

usled prevelikih ograničenja koja su mu nametnuta kroz političke odnose dve države. Glavni problem procesa kulturne saradnje bio je što sama kultura, odnosno unapređenje kulturne razmene, nije bilo u prvom planu, nego je politički aspekt preovladao i na taj način stvorio nepovoljnu atmosferu za pozitivni razvoj kulturnih odnosa.

IZVORI I LITERATURA

A. IZVORI

a) Neobjavljeni izvori

- Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ). Fondovi: Savezna komisija za pregled filmova (SKPF), Savezni sekretarijat za prosvetu i kulturu (SSPK), Savezna komisija za kulturne veze sa inostranstvom (SKKVI)

b) Objavljeni izvori

- *Jugoslavija – SSSR, Susreti i razgovori na najvišem nivou rukovodilaca Jugoslavije i SSSR (1946-1964)*. Tom I. Beograd 2014. Arhiv Jugoslavije.
- *Jugoslovensko – sovjetski odnosi 1945-1956. Zbornik dokumenata*. Beograd 2010. Ministarstvo spoljnih poslova.

B. LITERATURA

- Bofa, Đ. 1985. *Povijest Sovjetskog Saveza od Domovinskog rata do položaja druge velesile. Staljin i Hruščov (1941-1964)*. Rijaka: IRO Otokar Keršovani.
- Bogetić, D. 2006. *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956-1961*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Bound, K; Briggs, R; Holden J; Jones S. 2007. *Cultural Diplomacy*. Leicester: Demos.
- Burchill, S; Paterson, M; Reus-Smit, C; Linklater, A; Devetak, R; True, J; Donnelly, J. 2005. *Theories of International Relations*. London: Palgrave Macmillan.
- Dimić, Lj, 1988. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945-1952*. Beograd: Rad.

- Dunne, T; Kurki, M; Smith, S. 2013. *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Gatalović, M. 2010. *Darovana sloboda: partija i kultura u Srbiji 1952-1958*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Janjetović, Z. 2011. *Od "internacionale" do komercijale: popularna kultura Jugoslavije 1945-1991*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Jorgensen, E. K. 2018. *International Realtions Theory: A New Introduction*. London: Palgrave Macmillan.
- Kenez, P. 2006. *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*. Cambridge University Press.
- Miloradović, G. 2012. *Lepota pod nadzorom: sovjetski kulturni uticaj u Jugoslaviji 1945-1955*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Miršajmer, Dž. 2009. *Tragedija politike velikih sila*. Beograd: Udruženje za studije SAD u Srbiji.
- Perišić, M. 2013. *Diplomatija i kultura: Jugoslavija prelomna 1950; Jedno istorijsko iskustvo*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Rajak, S. 2010. *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comaradeship, confrontation 1953-1957*. Routledge.
- Suny, R. G. 2006. *Cambridge History of Russia, vol III, The Twentieth Century*. Cambridge University Press.
- Šobe, F; Loren, M. 2014. *Međunarodni kulturni odnosi: istorija i kontekst*. Beograd: Klio.
- Vilijams, P. D. 2012. *Uvod u studije bezbednosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Volc, K. N. 2008. *Teorija međunarodne politike*. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose.
- Zubok, V. M. 2007. *A Failed Empire, The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. The University of North Carolina Press.

C. INTERNET

- Barghoorn, F. C. 1958. Soviet Cultural Diplomacy since Stalin. *Russian Review*, vol. 17, no. 1. doi: 10.2307/125724
- Barghoorn, F. C; Friedrich, P. W. 1956. Cultural Relations and Soviet Foreign Policy. *World Politics*, 8, pp 323-344. doi:10.2307/200885

Summary

YUGOSLAV ATTITUDE TOWARDS CONTROVERSIAL ISSUES OF CULTURAL COOPERATION WITH THE SOVIET UNION IN THE PERIOD OF NORMALIZATION OF DIPLOMATIC RELATIONS

Stalin's death heralded a period of normalization of relations between the Soviet Union and Yugoslavia, which would finally be made official by the conclusion of the Belgrade Declaration on June 2, 1955. In addition to the normalization of diplomatic relations, the declaration itself foresaw the establishment of cultural exchange between the two countries, which would be regulated by bilateral agreements. Such an agreement was concluded on May 17, 1956, in the form of the Convention on Cultural Cooperation, on the basis of which the annual plans for cultural exchange were further concluded, which further regulated the cultural relations between the two countries.

However, the very process of cultural cooperation in a given period is impossible to observe separately from its political background, especially at the time of significant political processes. The entire cooperation between the two countries in a given period must be viewed in the context of the Soviet aspiration to include Yugoslavia in the socialist block through the process of normalization of relations and the conflicting Yugoslav interests to preserve sovereignty and maintain balance in the bipolar world order. These two political aspirations also influenced the cultural cooperation itself, and the conflict of these aspirations can be best seen through controversial issues in the process of cultural exchange. Controversial situations would affect the emergence of certain phenomena in cultural exchange such as the earlier negative experience that created "expected behavior between states", the attitude of a more powerful

state towards a less powerful one, the tendency to exclude all politically and ideologically inappropriate contents from the process of cultural exchange. At the roots of these phenomena are the conflicting goals of the two states.

In that sense, the process of cultural cooperation represented a field on which the political interests of the two countries clashed, which significantly limited the cooperation itself. Also, as the political relations between the two countries became worse since 1957, cultural cooperation became less important, while the process of eliminating ideologically inappropriate content became more and more present in the exchange process. For these reasons, it can be concluded that in the given period, cultural cooperation was forced due to the process of normalization of political relations, and that it was exclusively their accompanying component. The cultural aspect of cooperation was not in the foreground because conflicting political interests prevailed, creating an unfavorable atmosphere for the development of cultural relations.